

Közelítések a pálinkakultúrához

Szerkesztette: Balázs Géza és Viga Gyula

Közelítések a pálinkakultúrához

Szerkesztette: Balázs Géza és Viga Gyula
Inter, Budapest, 2013

Lektorálta: Bartha Elek

ISBN 978-963-89240-6-3

A kutatómunkát támogatta:
Herman Ottó Múzeum, Miskolc
Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ
Nonprofit Kft.

© Szerkesztők, szerzők

Előkészítés, nyomda: Sprint Nyomdaipari Kft. – Miskolc

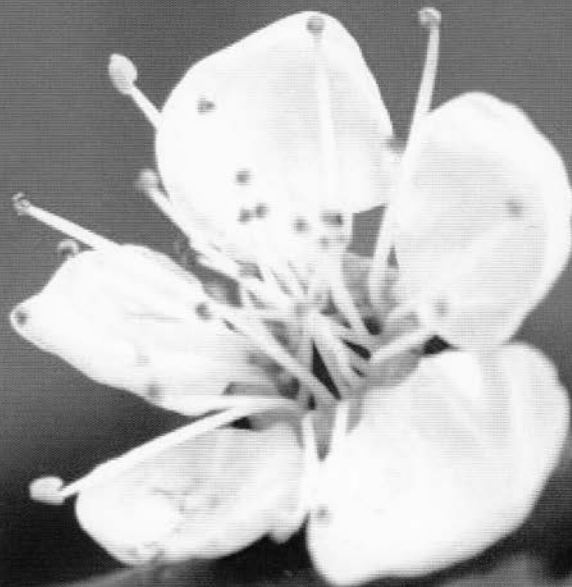
Kiadó: Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ
Nonprofit Kft.

Felelős kiadó: Balázs Géza

Iroda: 1148 Budapest, Őrs vezér tér 11. fszt. 1.
Telefon: +36 30 318 9666
E-mail: iroda@e-nyelv.hu
Honlap: www.e-nyelv.hu

A projekt a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat Elnökségének értékelése és javaslata alapján, az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap társfinanszírozásában megvalósuló intézkedések Irányító Hatóságának jóváhagyásával készült.

Tartalomjegyzék

Marton Szabolcs: A magyar pálinkafőzés történetének vázlata.....	5	Bali János: A szerémségi pálinka.....	69
Szulovszky János: A magyarországi pálinkafőzés 19. századi történetéhez.....	11	Hadobás Sándor: A bányászok pálinkázása	73
Balázs Géza: A magyar pálinka reneszánsza.....	23	Tóth Arnold: „Aki iszik belőle, váljon egészségére!” Pálinkás butellák, butellaversek a Herman Ottó Múzeum gyűjteményéből	79
Páll István: Táj pálinkák – pálinkatájak.....	39	Veres László: Pálinkásüvegek.....	93
Sonnevend Imre: A berkenyék és pálinkáik (Pillantás két elfeledett gyümölcsfánkra, a pálinka fényében).....	43	Eperjessy Ernő: A pálinkafőzés és egy különleges jelrendszer kapcsolata a Somogy megyei Szentmihályhegyen	97
Sári Zsolt: Helyi termék: gazdasági és kulturális erő (A nagykörűi cseresznyepálinka).....	53	Panyik Gáborné: A jó pálinka 1000 arcúsága, a rossz pálinka 100 arcúsága	105
Cservényák László: A szatmári szilva	59	A pálinkások aranyszabályai.....	109
Knézy Judit: Pálinkaégetők és -árusok a csurgói uradalomban	63	A pálinkások 12 pontja (egyszerűsített változat)	111

Szulovszky János: A magyarországi pálinkafőzés 19. századi történetéhez

A pálinkafőzés múltját kutatóknak óhatatlanul szembesülnie kell a problémával, hogy választott témája körében a számszerű adatok rendszerint bizonytalanok. A szeszfőzés ugyanis történetileg a *ius regalé*, az ún. kisebb királyi haszonvételek közé tartozott, vagyis elvileg csak az erre jogosultsággal rendelkezők főzhetek pálinkát. A „népi” pálinkafőzési eljárások széles eszköztára is jól jelzi, hogy, persze, mindig is akadtak, akik fittyet hánytak a törvényi előírásokra, így témánk egészen napjainkig „fináncérzékenyek” bizonyult.³⁶ A számszerű adatok korlátai miatt azonban kár lenne lemondani arról, hogy képet alkossunk a pálinkafőzés és -fogyasztás múltjáról. Témánkat – ahogy ezt az utóbbi félmondatunk is megelőlegezi – két irányból is megközelíthetjük: egyrészt a termelés, a szeszleparlás felől, másrészt a fogyasztás oldaláról. E rövid előadás keretein belül nem vállalhatom fel a teljességre törekvést, a céloom csupán az, hogy egy-két forrástípust a további kutatások figyelmébe ajánlva, felvillantsam a téma néhány momentumát. Ám mielőtt ezt tenném, a tágabb összefüggérendszerbe illesztés érdekében szükséges néhány szót szólni szeszfőzés magyarországi helyzetének 19. századi alakulásáról. Tehát nemcsak a pálinkafőzéséről, hanem tágabban a szesz főzéséről – már csak azért is, mivel a rendelkezésre álló források is gyakran összevontan közlik a gyümölcs-párlatok, illetve a más alapanyagok (pl. gabona, burgonya) felhasználásával készült szeszes italok adatait.

A néprajzi publikációk zöme csak kevésbé aknázza ki a történeti statisztikai irodalom 19. századi különböző összegzéseit. Rendszerint legfeljebb csak egy-két ismertebb munkára történik hivatkozás, holott több időmetszetben is találunk hasznosítható adatokat. A szeszfőzéssel kapcsolatban például a következőket.

Jóllehet, az 1830-as években a gőz alkalmazásával fellendült Magyarországon a pálinkafőzés, s a földbirtokosok nemcsak az északi megyékben, hanem az ország számos pontján sorra építették ekkoriban a „gőzműves pálinkaházakat”,³⁷ erőteljesebb fejlődésnek a 19. század közepén indult hazai szeszipar.³⁸ Figyelemre méltó, hogy 1851-ben közreadott nevezetes munkájában Fényes Elek csupán a kis sáros megyei faluról, Licsértről szólva tudósított „pálinka-főzés”-ről,³⁹ s csak a Trencsén megyei Bellus,⁴⁰ és Szolpna,⁴¹ a Bars megyei Nemes-Kosztolány,⁴² a borsodi Nagy-Bolyok,⁴³ a gömöri Putnok,⁴⁴ illetve a pozsonyi megyei mezőváros, Malaczká⁴⁵ kapcsán említette pálinka-házak meglétét. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy másutt egyáltalán ne lettek volna, hiszen például egyedül csak a gömöri szlovák faluról, Alsó-Szalkánokról jegyezte meg Fényes, miszerint „sertést sokat tartanak, s azt pálinka moslékkal tartják”,⁴⁶ holott a korban ez más felvidéki településeken is gyakorlat volt.⁴⁷ A Magyarország geographiai szótára kiemelte továbbá az Arad megyei Kerülős,⁴⁸ illetve a borsodi Szent-Péter⁴⁹ „pálinka-gyárát”. A Szatmár megyei Nagykároly mezőváros kapcsán pedig azt is szükségesnek tartotta megörökíteni, hogy ott a „szilva- és rozs-pálinka kereskedés nagy fontosságú”.⁵⁰ Témánk szempontjából

37 Fényes 1847. I. 210–211.

38 Földes 1885. 288.

39 Fényes 1851. III. k. 28.

40 Fényes 1851. I. k. 113.: „több ser- és pálinka-főző ház”

41 Fényes 1851. IV. k. 144.

42 Fényes 1851. II. k. 252.

43 Fényes 1851. I. k. 152.: „van helyben 2 pálinka-főzőház”

44 Fényes 1851. III. k. 269.: „van pálinka és sárháza”

45 Fényes 1851. III. k. 63.

46 Fényes 1851. IV. k. 141.

47 Vö. pl. Országgyűlési Tudósítások, 1833–1834. – 1833. aug. 6.

48 Fényes 1851. II. k. 211.

49 Fényes 1851. IV. k. 116.

50 Fényes 1851. II. k. 182.

36 Nem sokkal a kézirat nyomdába adása előtt lépett hatályba az a kormányrendelet, amelyik bizonyos korlátok mellett engedélyezi a házi pálinkafőzést.

érdemes még idézni Fényes Eleknek a vendek által lakott Vas megyei faluról, Szent-Benedekről tett következő megjegyzését: „híres e hely még mindszent-napi vásárjáról is. Ekkor szabják meg az új bor, és szilva-pálinka árát az egész Vandaliára nézve: a mint ekkor itt kél, úgy jobbára tovább is megmarad”.⁵¹

A 19. század derekáig jelentős szesz-behozatalra szorultunk. Egyre többen ismerték fel azt, hogy ez az iparág mind az állattenyésztésre, mind pedig a mezőgazdaságra jótékony hatást gyakorolhat,⁵² bár akadtak, akik úgy ítélték meg, hogy a „mértékfelett elharapódzott pálinkafőzés” sok helyen a szőlőművelést pusztulással fenyegeti. Fényes Elek éppen ezért azt hangoztatta, hogy csak a terméketlen vidékeken kellene megengedni, hogy gabonából és burgonyából égensenek szeszt, s a gazdag búza- és bortelemő területek számára elő kellene írni, hogy ott kizárólag gyümölcsből főzhetnek alkoholpárlatot.⁵³

1859-ben a hat kerületre osztott Magyarországon, valamint az az idő tájt tőle külön kezelt Erdélyben összesen 3975 iparszerű, s csaknem 56 ezer mellékfoglalkozásként működő pálinka- és szeszfőzdét írtak össze. Figyelemre méltó, hogy miközben a temesvári kerületben lévő 26 szeszipari vállalat az országos összesnek csak 0,6 százalékát tette ki, addig a mellékkereset gyanánt szeszfőzéssel foglalkozóknak több mint az egynegyede e térségben élt (1. táblázat).

	Iparvállalat		Mellékfoglalkozás		Összesen	
	absz. sz.	(%)	absz. sz.	(%)	absz. sz.	(%)
Budai kerület	338	8,5	5.482	9,8	5.820	9,7
Pozsonyi kerület	1.127	28,4	4.768	8,5	5.895	9,9
Soproni kerület	555	14,0	9.268	16,6	9.823	16,4
Kassai kerület	641	16,1	695	1,3	1.336	2,2
Nagyvárad kerület	354	8,9	6.830	12,2	7.184	12,0
Temesvári kerület	26	0,6	16.780	30,0	16.806	28,1
Magyarország (Erdély nélkül)	3.041	76,5	43.823	78,4	46.864	78,3
Erdély	934	23,5	12.075	21,6	13.009	21,7
Összesen	3.975	100,0	55.898	100,0	59.873	100,0

1. táblázat Pálinka- és szeszfőzdék Magyarországon 1859-ben

Forrás: Hunfalvy 1863. 17. adatai alapján

⁵¹ Fényes 1851. IV. k. 93

⁵² „A szesz az ipar terén csaknem hason szerepet visz, mint a székső, számtalan iparágak felvirulása a szeszek fogyasztásától tételleztetven fel, és mivel a szesziparnak termelényei külforgalmi mérlegünket még inkább cselekvővé tehetnék”. Konek 1865. 336., vö. Földes 1885. 288.

⁵³ Fényes 1847. I. 210–211.

Az 1860-as évek elején azonban egy ideig pangás és hanyatlás következett be a szeszipar terén – nemcsak Magyarországon,⁵⁴ hanem szerte az egész osztrák birodalomban.⁵⁵ A kortársak részben az 1862. évi szesz törvényben,⁵⁶ részben – a statisztikailag kimutatott – fogyasztás csökkenésében jelölték meg ennek az okát. Amint Hunfalvy János 1867-ben írja, az adó bevezetése miatt „különösen a mezei gazdák azon kis szeszfőzései fogytak, melyek mint mellékes foglalkozások állottak vala fenn. Újabb időben az iparszerű szeszégetések és szeszgyárak száma is csökkent”.⁵⁷ Azonban már korábban, a szesz törvény előtt megindult a szeszfőzdek számának az apadása. 1861-ben a két évvel korábbihoz képest 15 százalékkal, csaknem 600 iparszerű vállalkozással volt kevesebb, a mellékfoglalkozásként szeszfőzéssel foglalkozók száma pedig több, mint egyötödével, csaknem 11.700-zal csökkent (vö. 2. táblázat).⁵⁸ 1863-ban Magyarországon összesen 38, együttesen 297 lóerő teljesítményt nyújtó gőzgépet alkalmaztak a szeszégetésnél. Ekkoriban nagyobb mértékű szeszgyártás csak ott folyt, ahol – mint a pusztákon – marhahízalással volt társulva, vagy ahol (mint Temesvárott és Pest-Budán) az élesztőkészítéssel állt összefüggésben. Az utóbbi helyen ez idő tájt 10 nagyobb szesz-, likőr- és ecetgyár mellett 123 iparos „hol pálinka és egyéb szeszes folyadékok égetésével, hol csak ecetkészítéssel iparszerűleg foglalkodik”.⁵⁹

⁵⁴ Hunfalvy 1863. 6.

⁵⁵ „Hogy az említett adórendszer befolyása alatt a szeszégetés folytonos hanyatlásnak indul, leginkább onnan tűnik ki, hogy nemcsak a pálinkafőző-intézetek száma egyáltalán, jelesen a mellékfoglalkodásként (sic!) üzött főzéseké tetemesen lejjebb szállt, (...) hanem az iparszerűleg berendezett vállalatok száma is folytonosan kevesbül, így:

	szeszégető	köztük	iparszerű vállalat
1852-ben volt általában	116.538		8533
1854-ben	115.768		8325
1856-ban	115.508		8558
1859-ben	103.780		6122
1861-ben	96.503		5216
1863-ban	97.294		6393

A brünni kamara 1863-ik évi tudósításában egyenszen mondja, hogy ezen iparnak sorsa kockán áll, hogy a jóval kedvezőbb viszonyok között termelt angol, orosz és újabb orosz szeszek e czikknek külfelé való szállíthatóságát lehetetlenné teszik, hogy ennél-fogva a nyomott belforgalmi árak mellett a gyáros nem képes világos kár nélkül ez üzletet folytatni, pedig Brünnben a közepes liczárt mégis fokoztat 57–60 kr. közt ingadozik, és mi történejen a magyar szeszüzlettel, midőn itt a középár 40 kr. egy-egy fok után!” – Konek 1865. 337.

⁵⁶ Az 1862. július 9-én kelt törvény a szesz tartalom mértékében szabta meg a fizetendő adót: minden fok szesz után 7,2 krajcárt kellett fizetni, amihez 1866. február 1-étől még szeszfokonként további 5 krajcárt szedtek be. Hunfalvy 1867. 65.

⁵⁷ Hunfalvy 1867. 65.

⁵⁸ Konek 1865. 338.

⁵⁹ Konek 1865. 339.

	Gyár	Iparvállalat	Mellékfoglalkozás	Összesen:
Magyarország (Erdély nélkül)	202	2333	33.329	35.864
Erdély	28	830	10.874	11.732
Együtt:	230	3163	44.203	47.596

2. táblázat Pálinka- és szeszfőzdek Magyarországon 1861-ben

Forrás: Konek 1865. 338.

A szeszipar az 1866 február 1-én bevezetett átalányrendszer (Pauschalirungs-System) folytán kezdett újra gyarapodni. Ezt a kiegyezés után a felelős magyar kormány is fenntartotta.⁶⁰ 1869-ben 1030 nagyobb és 67.183 kisebb szeszfőzde működött Magyarországon. Az utóbbiak túlnyomó többsége (65.610) mezőgazdasági, a többi tisztán ipari, illetve gyári üzem volt. Ahogy a Keleti Károly megjegyezte, „az összes szesztermelés még most sem nyugszik teljesen egészséges alapon”, s ez „a nagyobb, műipari berendezéssel ellátott szeszgyárak apadásából látszik. Mert bármily öröndetes a mezőgazdaság érdekében a kisebb szeszgyárak szaporodása, amazok csökkenése sem öröndetes tény. Ugyanis még 1867-ben 1065 létezett, mely 1869-ben már 1030-ra apadt, vagyis 35-tel csökkent”.⁶¹

Egy másik munkájában arról számolt be Keleti, hogy azok a szeszégetők, akik azt gyári jelleggel üzik, illetve a nagyobb földbirtokosok egy része, akik trágyanyerés végett marhát hizlalnak, és „e szerint a szesz gazdaságuk mellett gyáriasan berendezett üzemben égetik, már tökéletes, a mai viszonyokhoz mért újabb és javított kazánokkal és erjesztési gépekkel sat. bírnak; s ezeknek üzemle mindenkép okszerűnek nevezhető. A kisebb birtokosok azonban, az ugynevezett paraszt égetők nagy része tökéletlen, időt és adót vesztegető beruházásokkal bírnak csupán, és igen gyakran találhatni oly primitív berendezéseket, melyek még 50 év előtt keletkeztek, mikor semmiféle adórendszer sem létezett és olcsó fűtési anyagokkal és munka erővel rendelkezhettek”.⁶² Keleti Károly a továbbiakban rámutatott arra, hogy ez az iparág csak ott éri el a legjobb eredményeket, ahol rendszeren áttekinthető statisztikai feljegyzéseket vezetnek a termelési tényezőkről („minők a fok és idő mérséke, erjedés, és elerjedés menete, továbbá az ez által mutatkozó különféle jelenetek”), az adórendszer változásairól, s a fontosabb gazdasági körülményekről (a gyártmányok eredeti árai, stb.). Ugyanis „ezen rendes átlagos feljegyzések képezik minden nagyobb iparnál, vagy gyárnál a fokméretet (Regulative) és csakis oly

iparos és gyáros bit üzemére minden időben és minden viszonyok közt teljes hatalommal. Ezen hiányt általában érezzük hazai iparos vállalatainknál, de főképp a gyakran könnyelműen vezetett, úgy nevezett társulati vállalatoknál tapasztaljuk ezt” – hangoztatta.⁶³

A Keleti által 1873-ban közreadott Honismertető szerint akkoriban 971 nagyobb, gyári szeszfőzde működött. Ezek a következő alapanyagokkal dolgoztak:⁶⁴

	nyers répa	5	szeszfőzde
lisztartalmú anyag, és pedig:			
	tengeri	314	"
	más gabona	68	"
	burgonya	440	"
	burgonya és gabona	138	"
	cukorüledék	6	"

Mint Keleti írja, „ezen kívül 3.166 község 136.266 fél adómentesen is termel szeszt, még pedig:

	505.140	akó	lisztes anyagból
	3.392	"	magvas gyümölcsből
	72.322	"	csontáros "
	471.879	"	törkölyből
	57.327	"	borseprőből
	4.086	"	vegyes anyagból
Összesen	1.114.146	akóból,	

melyből összesen 113.272 akó termelvény nyeretett”.⁶⁵

Ezekből az adatokból az is kiviláglik, hogy a szesziparon belül a pálinkafőzés, a gyümölcsalapú lepárlás terén a hagyományos kisüsti főzés volt a jellemző és meghatározó.

„Hazánk szesztermelése (. . .) egy igen fejlett iparágat képez” – állapította meg 1884-ben Szolcsányi Hugó. Ez idő tájt, 1881-ben 666 nagyobb, valamint 82.510 mezőgazdasági üstfőzde működött a Magyar Korona országaiban. Egy esztendő múltán a nagyobb üzeme száma 48-cal apadt, viszont több mint 9.000-rek gyarapodott a kisebb főzdek száma. Portékájukat elsősorban kelet

60 Keleti 1871. 195.

64 Ezek az adatok Magyarországra (Erdéllyel együtt) és Horvátországra vonatkoznak, a katonai határőrvidék adatai nélkül. Keleti 1873. 281.

65 Ahogy az előzőek, úgy ezek az adatok is Magyarországra (Erdéllyel együtt) és Horvátországra vonatkoznak, s nem tartalmazzák a katonai határőrvidék adatait. Keleti 1873. 282.

60 Keleti 1871. 195.

61 Keleti 1871. 197.

62 Keleti 1873. 278.

felé szállították, kiváló híre volt a szlavóniai szilvapálinkának. 1881/82-ben mintegy 64,6 millió hektoliter, 1882/83-ban pedig már csaknem 68,6 millió hektoliter szeszt állítottak elő a Magyar Birodalomban.⁶⁶

A Párniczky Ede által közreadott Magyarország gazdasági statisztikai kézikönyve jóvoltából az 1880-as első felére vonatkozóan ismerjük a Horvát-Szlavónország nélkül, a szűkebben vett magyarországi adatokat is. E szerint 1884-ben 611 „műszerű” és 60.205 „községes vagyis gazdasági” szeszfőzdét írtak össze. Az összesen 60.816 szeszfőzdéből 59.497 működött ténylegesen, s ezek együttesen 73.716.285 hektoliter szeszfokot termeltek, mely után 8.108.791 forint fogyasztási adót vetettek ki. Ezekon kívül 2.224 községben 53.274 fél összesen 953.169 hektoliter szeszfokot termelt adómentesen. Ha a fogyasztási adót meg kellett volna nekik is fizetniük, az 104.849 forintot tett volna ki.⁶⁷

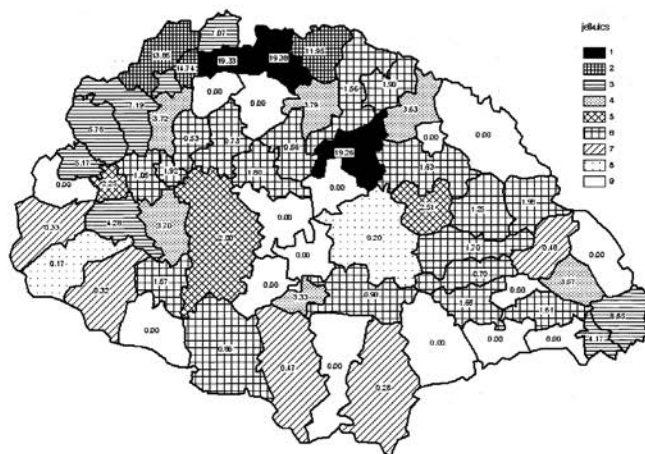
A szembetűnő fejlődés dacára a kortárs statisztikus, Földes Béla 1880-as évek szeszipara terén három fő hiányosságot észlelt: 1.) a szakértelem hiánya, 2.) a nagy gyárak teljes elkülönítése a mezőgazdasági üzemtől és a kis mezőgazdasági szeszgyárak számának apadása, 3.) a külföldi piacok meghódításának a nehézsége.⁶⁸

A magyarországi és – például – az ausztriai szeszipar között lényeges különbség volt a tekintetben, hogy míg ott leginkább a répa és a krumpli szolgált alapanyagul, addig hazánkban a szeszfőzés főként gabonából történt, s emiatt ez időigényesebb folyamat volt.⁶⁹

1892-ben az ország mintegy 12 és fél ezer települése közül 418 helyen működött mezőgazdasági szeszfőzde. Nyilvánvaló okokból ebből csupán 31 volt városi jellegű település. A faluállomány 387 helységében összesen 439 ilyen üzem működött. Figyelemre méltó, hogy ezek zöme, hozzávetőleg 72 %-a a Felvidéken létesült, az Alföld és a Dunántúl kb. 10–10%-kal részesült, míg Erdélyben csupán a további mintegy 6% talált megélhetési terepre.

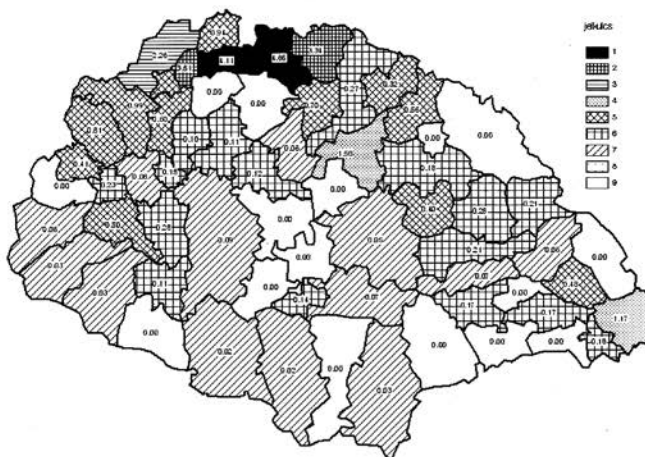
A mezőgazdasági szeszfőzdékkel rendelkező települések megyei arányát tekintve markánsan kiemelkedik a Felvidék északi-észak-nyugati sávja, Sárosról, Abaujtól egészen Pozsony megyéig. Itt a szomszédos Moson és Győr megyék révén érintkezik egy másik jellemző térséggel, amelyhez az említettek kivül Veszprém, Fejér és Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye tartozik. Észak-keleten Ung, Szabolcs és Szilágymegye, valamint Erdélyben Háromszék és Udvarhely,

illetve az Alföldről még Csanád megye sorolandó a legjobban ellátott felső harmad közé (1. térkép).

1. térkép Mezőgazdasági szeszfőzdékkel rendelkező települések megyei aránya

A tízezer lakosra jutó mezőgazdasági szeszfőzdek száma Liptó, Szepes és Szabolcs jelenti az élbolyt, nem sokkal marad le tőlük Turóc, Trencsén és Sáros megye. A többihez képest kiemelkedik még: Háromszék, Nyitra, Árva, Pozsony, Abauj és Bars (2. térkép).

2. térkép Tízezer lakosra jutó mezőgazdasági szeszfőzdek száma

⁶⁶ Szolcsányi 1884. 330., vö. Földes 1885. 288.

⁶⁷ Párniczky 1877. 84.

⁶⁸ Földes 1885. 288.

⁶⁹ Földes 1885. 288.

Tizenhat megyében viszont egyáltalán nem volt jelen ez az ipar. A Dunántúlon Baranyából és Sopron, Az Alföldön Békés, Csongrád, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok és Temes, a Felvidéken Gömör-Kishont, Ugocsa és Zólyom, Erdélyben Csík, Fogaras, Hunyad, Kis-Küküllő és Szeben megyékben teljesen hiányzott. (Ipari szeszfőzdék falvakban csak ritkán fordultak elő: A Jekelfalussy-féle cím-tár szerint 1892-ben Erdély 8, Dunántúl és Felvidék 3-3 és az Alföld egy településén üzemelt; ezzel szemben 33 városban 61 ipari szeszfőzde működött.) A pálinkafőzés múltjára vonatkozóan is hasznos adatokkal szolgálnak a kereskedelmi és iparkamarák jelentései. Ezek erényét, értékét az adja, hogy a kamarai apparátus a gazdasági élet sűrűjében élve, mondhatni testközelből szerezte információit. Ezúttal a temesvári kamara anyagaiból nyújtunk ízelítőt. A pálinka alapanyagául szolgáló növények termése is időjárásfüggő. 1887-ben a temesvári kamara kerületében, különösen pedig Krassó-Szörény megyében mind a mennyiség, mind a minőség szempontjából kitűnő termés volt. 1887-1888 tele azonban a szilvakeretek sorában nagy pusztításokat vitt végbe, a gyümölcsfák nagy része teljesen elfogyott. Így 1888 őszén nem termett rajtuk gyümölcs. A szilvatermelőknek utólag igazolódott az az aggodalma, hogy a pótdadó, és általában az új szeszdó törvény folytán a fogyasztás csökkenni, s ezáltal a szilvórium-üzlet hanyatlani fog, ami azt eredményezi, hogy a fáulttényeket elhanyagolják, mert a szilvatermelők egy része nem tesz meg minden szükséges óvintézkedést. Miközben a konyak-fogyasztás megnőtt, addig a szilvapálinka iránti igény csökkent, s ez sem ösztönözte belterjesebb munkára a szilvatermelőket. Mindez ráadásul abban a kamarai kerületben történt, amelyik a magyarországi szilvórium-termelés döntő hányadát szolgáltatta. „Nemzetgazdasági szempontból is sajnos ezen hanyatlás – fogalmazott a Temesvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése –, mert a szilvapálinka-termelésnek hazánkban legalább annyi létjoga van, mint a cognacgyártásnak. Míg a szilva, kivált jól termő éveken, csak a pálinka-égetésnél nyerhet felhasználást, addig a bor mint olyan értékesíthető. A szilvapálinka előállításával majdnem kizárólag a szegény román földművesek ezrei foglalkoznak, kikre nézve ez egyik fő jövedelmi forrás. A román földműves alsóbb fokú értelmiségénél fogva felette konzervatív, ragaszkodik a megszokott viszonyokhoz, égeti „raki”-ját a dédapjától reámaradt jkzában. De még akkor is ha kellő értelmiséggel bírna, nyomasztja (sic!) anyagi viszonyainál fogva gyümölcsét más úton pl. aszalás, izzétfőzés által nem értékesíthetné, mert az ahhoz való segédeszközöket nem bírna beszerezni”.⁷⁰

⁷⁰ Temesvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1889. évről. 98-99. (A továbbiakban: Temesvári KIK jel.+ a jelentés tárgyéve és az oldalszámok.)

Az 1889. évi szilvatermés megint csak minimális volt. A szilvapálinka-lepárlókat azonban e mellett egy másik tényező is komolyan fenyegette. Az osztrák-magyar szesztermelők ugyanis az üstfőzdekre nézve megszorításokat szorgalmaztak. A temesvári kamara állásfoglalása szerint „kívánatos volna, ha az illető körök a gyümölcs szeszégetőket és a keményítő tartalmú anyagokat feldolgozó szeszégetőket, melyek közönségesen az »üstszeszfőzők« gyűjtő neve alá foglaltatnak, ismét egy kalap alá nem vonnák. A csak néhány hétig tartó és úgy az idő, mint a hely szempontjából korlátozott gyümölcseszszeszfőzés természetszerűleg egész más szempontok alá esik, mint a lisztes anyagokat feldolgozó szeszégetés, mely utóbbi a gazdasági és ipari szesztermeléssel szemben versenyt támaszt. A gyümölcseszszeszfőzés, ha csak végképp lehetetlenné tenni nem akarjuk, további megszorításokat egyáltalán nem képes elviselni” – hangsúlyozta a kamara.⁷¹

Az 1894. évi szilvatermés mind a mennyiség, mind a minőség tekintetében jól sikerült – különösen az őszi fajták – nemcsak a temesvári kamara területén, Krassó-Szörény, Temes és Torontál megyékben, hanem Erdélyben is.⁷²

A pálinkakereskedés – amely terén a temesvári iparkamara piaca az egész ország viszonylatában mérvadó – egészen 1894 őszéig szűk körű és visszafogott volt, mivel a nagy vásárlók már 1893 őszén beszerezték szükségleteiket, s 1894 tavaszán látva a bőségesnek ígérkező szilvatermést, ezért az olcsóbb árak reményében visszafogottan, csak a legszükségesebb mennyiségben vásároltak az év első felében. Ősszel azonban fordult a kocka, a bő termés miatti alacsonyabb ár spekulációt gerjesztett, egyesek nagyobb mennyiségeket vettek, így a forgalom és a kereslet megélenkült, és bizonyos mértékig meg is emelte az árakat.

A szilvóriumot főként belföldön értékesítették, de kelendő volt Alsó-és Felső-Ausztriában, Stíriában, Karintiában és Krajnában is. Kisebb tétel jutott a cseh-és morva piacra, s ritkán vételre került Törökországban, illetve Görögországban is. Az értékesítés jelentős gátja az volt, hogy külhonban alig, vagy legfeljebb csak névleg ismerték a magyar szilvapálinkát.⁷³

Az üzletmenetek, illetve az ezt befolyásoló tényezők ismertetésén túl a kamarai anyag időnként részletesebben is bemutat egy-egy iparágat. A temesvári kerületi iparkamara 1879-1881. évi jelentése például behatóan ismertetette a kerület népiparként üzött pálinkafőzését.

Temes megyében 59 községben 1170, Torontál megyében 75 községben 924, Krassó-Szörény megyében pedig 96 községben 2350 pálinkafőző üstben állítottak elő pálinkát, s ezeken kívül néhány nagyobb mezőgazdasági szeszfőzde is működött.

⁷¹ Temesvári KIK jel. 1889. 99-100-

⁷² Temesvári KIK jel. 1894. 114-115.

⁷³ Temesvári KIK jel. 1894. 115.

A kamarai jelentés szerint bár a pálinka „jó termésű éveken többnyire szilvából és szőlő törkölyből főzték nagyobb mérvben; annak mennyisége gyengébb éveken is jelentékenynek mondható”. Az 1880-as években 57 olyan település volt a kamara három megyéje területén, ahol, ahol évente legalább 100 hl pálinkát főztek (3. táblázat).⁷⁴ A pálinka többnyire 10–16 fokos volt, azonban egyes községekben (pl. Zsitinyben) 20 fokot is meghaladta. Az ára a minőség szerint nagyon különböző volt.⁷⁵

	Krassó-Szörény megye	Temes megye	Torontál megye
1.	Agadics (200 hl)	Bresztovác (100 hl)	Albrechtsflor (500 hl)
2.	Bulza (250 hl)	Bukovec (100 hl)	Bánlak (100 hl)
3.	Czerova (240 hl)	Buzád (300 hl)	Kistorak (100 hl)
4.	Csudanovec (280 hl)	Giroda (100 hl)	Nagytorak (300 hl)
5.	Delinyest (600 hl)	Hidegkút (200 hl)	Szerbcsernya (500 hl)
6.	Dereest (160 hl)	Hodos (200 hl)	Szerbcsanád (120 hl)
7.	Dubest (100 hl)	Kékes (200 hl)	Szerbelemér (150 hl)
8.	Forazest (200 hl)	Kisdia*** (200 hl)	Szerbnagyszentmiklós (300 hl)
9.	Furlug (200 hl)	Kövesd (200 hl)	Szóka (140 hl)
10.	Gross (100 hl)	Kralovec (150 hl)	Torda (200 hl)
11.	Illadia (1000 hl)	Kustély (280 hl)	
12.	Kallina (300 hl)	Petrovoszello (120 hl)	
13.	Kaprióra (5-600 hl)	Remete (100 hl)	
14.	Kistikván (700 hl)	Szekas (200 hl)	
15.	Kölnik (200 hl)	Traunau (100 hl)	
16.	Krassova*	Versec (1834 hl)	
17.	Mercsina (200 hl)	Vizma (200 hl)	
18.	Nagytkván (500 hl)		
19.	Naidas (200 hl)		
20.	Nermet*		
21.	Ohabarnutik (300 hl)**		
22.	Poganeszt (100 hl)		
23.	Pozsoga (100 hl)		
24.	Prebul (900-1000 hl)		
25.	Szkeus (250 hl)		
26.	Székas (200 hl)		
27.	Valeadény (350 hl)		
28.	Vrány (250 hl)		
29.	Zorlenc (2-3000 hl)		
30.	Zsitiny (200 hl)		

3. táblázat Évenként 100 hektoliter, vagy annál több pálinkát főző községek 1880 körül a Temesvári Kereskedelmi és Iparkamara területén

* A kamarai jelentés nem adja meg a főzött pálinka mennyiségét, csupán a következőt írja: „a pálinka szintén nagy mérvben üzetik és egyik fő jövedelmi forrást képez”

** Ebből egy Pistorius-féle 14 hl őraltalmú pálinkakazán 200 hl-t állít elő

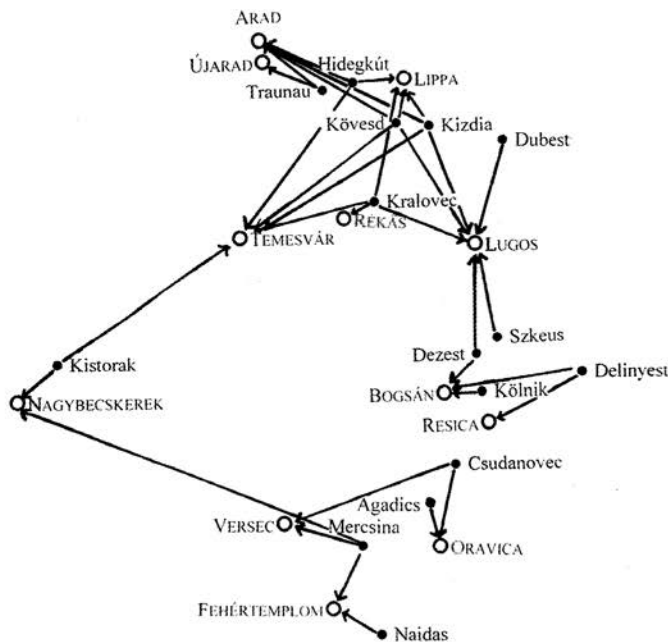
*** Kisgye, korábban Kizdia, Gisdia néven is. Ez utóbbi név alatt Vályi András már 1799-ben arról írt, hogy „pálinka főzéssel kereskednek” (Vályi 1799. 40–41.).

Forrás: A Temesvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi magyar királyi miniszter úr Ő Nagyméltóságához a kamarai kerület gazdasági, kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól az 1879–1881. években. Temesvár, 1883. 216. adatai alapján

⁷⁴ Temesvári KIK jel.1879–1881. 216.

⁷⁵ Temesvári KIK jel.1879–1881. 217.

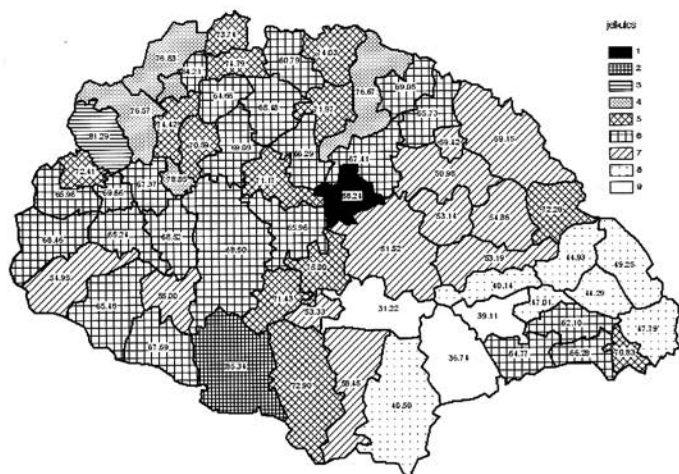
E roppant mennyiséget részben saját szükségletre, nagyobb részt pedig kereskedelmi célokra főzték. Az értékesítés többnyire a termelés helyén vagy a környékén történt, de voltak – főként Krassó-Szörényben –, ahonnan egészen messzire is elszállították a párlatot: Agadicsról Oravicára, Csudanovecra (Csudafalva) Versecre és Oravicára, Delinyestről (Delényes): Bogsánba és Resicára, Dezestről (Dezest, Dezesty): Bogsánba és Lugosra, Kölnikről (Kölnök) Bogsánba, Mercsináról (Mérczina, Mercsény) Fehértemplomra, Versecre és Nagybecskerekre, Szkeusról (Szkejus, Bojtorjános) és Dubestről (Dubesty, Dobosd) Lugosra, Najdásról (Néranádas) Fehértemplomra és környékére, Kistorakról (Kistorák, Kistárnok) Temesvárra és Nagybecskerekre, Kisgyéről és Kövesdről Lippára, Lugosra, Temesvárra és Aradra, Traunauból (Cseralja) Ó- és Újaradra szokták eladni az előállított pálinkát. E településeket zömében románok lakták. Hozzájuk hasonlóan részt vett a pálinka-üzletben a szerb lakosú Temeskirályfalva, s a túlnyomórészt németajkú Temeshidegkút népe is. Az előbbieket Temesvárra, Lugosra, Lippára, Rékasra (kb. 100 hl-t), az utóbbiak pedig főként Temesvárra, Aradra és Lippára juttatták el folyékony portékájukat (3. térkép). A felsorolásból látható, hogy a pálinka-túlnyomórészt szilvórium – felvevő piaca jó részt a térség jelentős bányász, illetve ipari népességgel rendelkező települései voltak.

3. térkép A nagyobb pálinkafőző települések felvevőpiaca

Ezek az adatok már átvezetnek a pálinkát a fogyasztás szemszögéből megragadni törekvő megközelítéshez.

Ehhez egy indirekt módszert is alkalmazhatunk, ha rendelkezésre áll egy megbízható és kellően részletes, az ország valamennyi településére kiterjedő adatbázis azon foglalkozásokról, amelyek a szeszes italok forgalmazásával foglalkoznak. Szerencsére van ilyen: Az 1890. évi népszámlálás adatgyűjtéséhez kapcsolódva készült el Jekelfalussy József szerkesztésében A Magyarország iparosainak és kereskedőinek lak- és címjegyzéke c. kiadvány. Ebből azokat a kocsmák, italmérések és pálinkamérések adatait érdemes leginkább megvizsgálni. Kiindulópontunk roppant egyszerű: ha egy szakma megél egy településen, az azt jelenti, hogy van rá fizetőképes igény. (A különböző mesterségek iránti igény egyébként igen nagy területi különbségeket mutat.) Indokolt azonban a városi és a falusi társadalmat különválasztani, s most a tradicionális értékeket jobban őrző faluállományra koncentrálni. (Mivel a városra úgy is tekinthetünk, mint a társadalmi munkamegosztás gócpontjaira, ezért a funkcionális szemléletet alkalmazva azokat soroltuk a városállományba, ahol legalább 50 féle szakma megtalálható volt.⁷⁶)

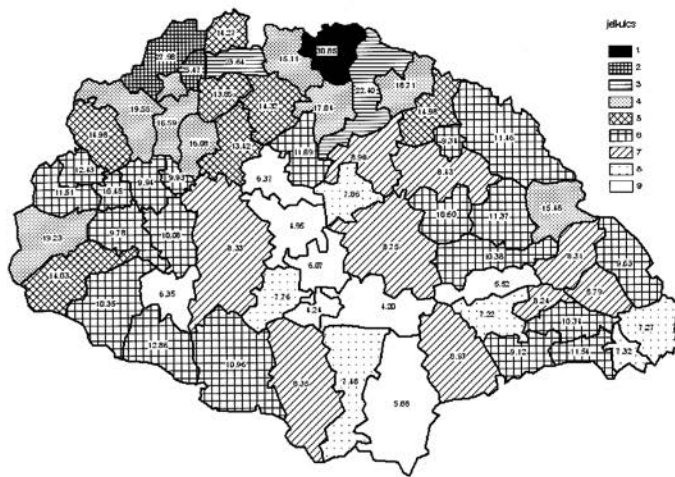
4. térkép Kocsmával rendelkező települések megyei aránya

A legszélesebb körben elterjedt foglalkozás a kocsmárosás volt. A faluállomány mintegy 62,3%-án, azaz 7877 településen volt jelen. Ezekben összesen 13 és

⁷⁶ Az így kapott szám (278) hasonló nagyságrendű, mint amennyi általában a más ismérvek alapján készülő csoportosításoknál.

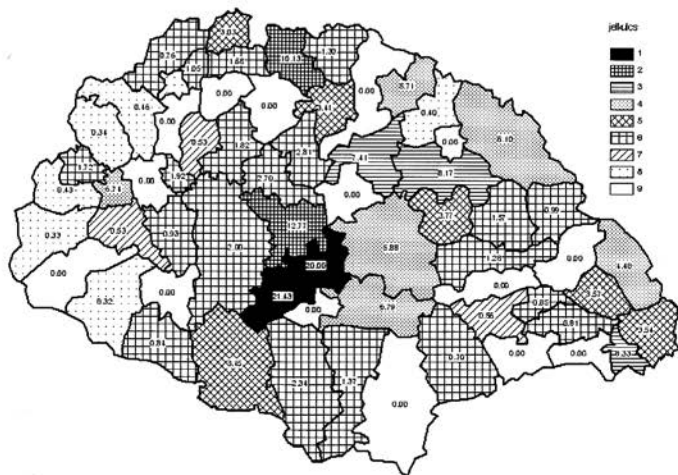
félezer kocsmát szolgálta ki a száraz torkúakat. A kocsmák 40%-a a Felvidékre, 20-21% az Alföldre és Dunántúlra esett. Az egyes megyék településeiben való kocsmajelenlétet tekintve két alföldi megye, a Hajdúság, és Bács-Bodrog állt az élen. A felvidéki Pozsony megyét a dunántúli Esztergom követte, majd ismét felvidéki megyék sorjázta, közéjük a rangsorban a 8. helyen Békés megye ékelődött. Figyelemre méltó, hogy csupán két erdélyi megye (15. Beszterce-Naszód, 19. Brassó megye) volt az ellátottság felső régiójában.

A 10.000 lakosra jutó kocsmái ellátottság szerint a felső harmadban lévő 21-ből 17 a felvidéki megye. Mellettük csak mutatóban vannak más tájak képviselve. Sáros, Trencsén, Liptó, Túróc, Zemplén, és Nyitra után Vas megye csak a hetedik, amelyet újra csak négy felvidéki megye (Ung, Abaúj-Torna, Bars és Hont) követ. Az erdélyi Beszterce-Naszód tizenkettedik, amely után újabb öt felvidéki megye (Szepes, Bereg, Pozsony, Gömör-Kishont és Árva) következik. Az alföldi Bács-Bodrog a tizenhetedik, a másik dunántúli megye, Moson a huszadik. A 18. és a 21. helyen álló két dunántúli megye (Zala, Baranya) között újfent csak felvidéki megyéké (Zólyom, Nógrád) a hely (5. térkép).

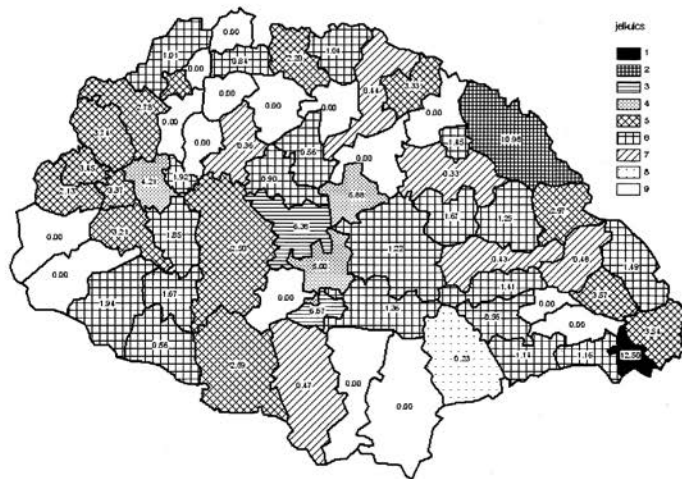

5. térkép 10.000 lakosra jutó kocsmák száma

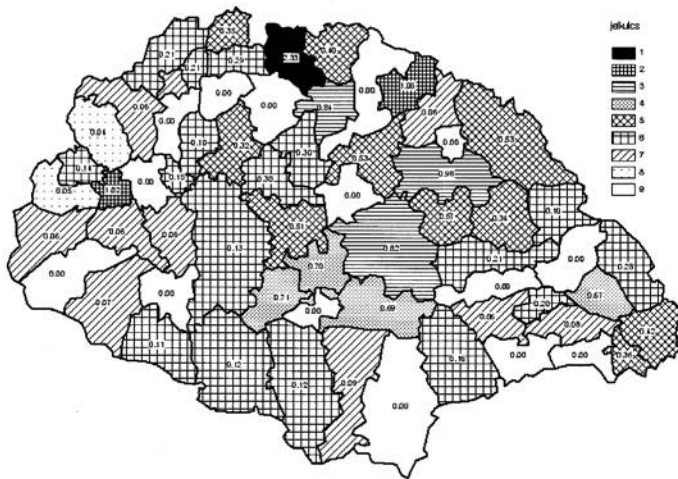
Mindezidáig nem sikerült olyan kézikönyvre bukkannom, amelyik szabatosan megírta volna, hogy mi volt a különbség a kocsmák és az italmérés között. Mindenesetre az utóbbiból 308 volt a falvakban, melyek 42,5%-a az Alföldre, 35,4%-a a Felvidékre esett.

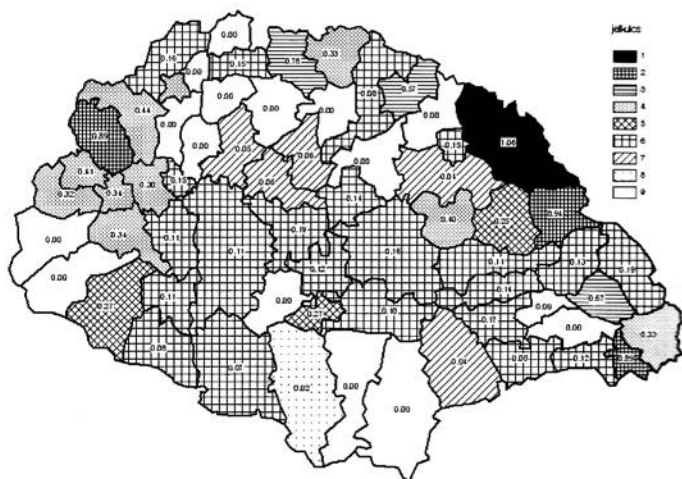
6. térkép Italméressel rendelkező települések megyei aránya

8. térkép Pálinkaméressel rendelkező települések megyei aránya

7. térkép Tízezer lakosra jutó italmérések száma

9. térkép Tízezer lakosra jutó pálinkamérések száma

A Címtár szerint 211 pálinkamérés volt a falvakban. Ezek jelenlétét tekintve ismét csak a Felvidék vezet, ott a 45 százalékot. Ezúttal Erdély a másik 24,2%-kal, Dunántúl a harmadik (18%) és Alföld a negyedik (12,8%).

A pálinkamérések Máramarosban és Brassóban voltak a legkedveltebbek, s csak nagyságrendekkel lemaradva következik Pozsony, Beszterce-Naszód és Udvarhely után a többi megye (9. térkép).

A címtár adatai alapján úgy tűnik, hogy az 1890-es évek elején elsősorban a széles felvidéki sáv és néhány alföldi megye volt a leginkább kitéve „pálinka-fertőzésnek”. Túlzott fogyasztásának veszélyei miatt már Kossuth Lajos is többször határozottan szót emelt. 1841 elején a Magyar Hírlap egyik általa írt vezércikke alcímeként a sokatmondó „Pálinkamirigy” szerepelt. Ebben többek között így érvelt: „Legyen szabad ez alkalommal megvallanunk, miképpen bármennyire jövedelmezők is

legyenek a szeszfőzőházak, mi mégis a pálinkát azon átkok közé számítjuk, melyek a népen igen nyomasztón fekszenek. Nem akarjuk a pálinkávali boldogtalan visszaélésnek kártékonyágát általánosan fejtegetni, sőt ismert dologul tesszük fel, mit (...) jeles írók mondanak; és ezeknek nyomán csak azon meggyőződést fejezzük ki, hogy a ki szerét találná az emberiség rettenetes metelyét az italok sorából ki, s pusztán a chemiai laboratoriumokba s gyárakba szorítani, tán épen oly jótévője lenne az emberi nemnek, mint a himlőoltó Jenner, vagy a ki egykor a dögmirigy mérges nyilait eltompítandja. Oly lelkes szózatok emelkedtek a szesz italokkai visszaélés ostromlására; oly borzasztó, de igaz színekben rajzolva egyes szomorú esetek a pálinka szerencsétlen áldozatai, oly szembetűnőleg aljasodik, erőtlenedik, butul és szegényedik nemzedékről nemzedékre az emberfaj egész népeknél, hol a pálinkaital közönségesen elterjedt; mind hiában, a mirigy terjed borzasztólag, iszonyatosan! s vegyük fel már most, hogy honunkban egész vidékek vannak, melyek a szesz italok közül egyedül a legkártékonyabbat, a pálinkát ismerik – egész vidékek, melyeknek ez, mint a levegő, már-már életszükségökké lőn; egész vidékek, hol a pálinka azon feneketlen örvény, mely a népnek lelki, testi erejét, nyomorgó szorgalma minden gyümölcsét elnyeli; hogy ez a földbirtokos gazdáknak sokhelyütt legfőbb, csaknem egyedüli jövedelme; hogy ez egész roppant vidékeken a nép erkölcsi életébe annyira beszövéődött, miszerint a falusi biráskodás, községigazgatás, adókitetés, népiügintézkedés attributumának díja s feltételének tekintetnek; mert egész, meg egész megyékben már föl sem vett, sőt nem csak természetesnek nézett, de gyakorlat által föl is szentelt, a köztisztviselők elnézésével mintegy törvényesített szokás: hogy a helység előljárói, bárminemű községi dolgok végett mindig a pálinkás korsó körül gyűlnek össze, ha lakostársaik ügyes-bajos dolgaiban biráskodnak, első gondjuk a pálinka, melynek árát a vesztő féllal megfizettetik; ha megyei tisztviselők által bizonyosságul vagy becslésül használatnak, első gondjuk a pálinka, melyet, mint valamely törvényes bírói taxát, a helység pecsétje alatt kiadott bizonyság- vagy becsülevélben gyakran itcze számra felróznak a nélkül, hogy mi ezen legkevésbé is fölakadnánk; és mindezt fölvéve, gondoljuk el, hogyha itt, hol e mirigy annyira elterjedt, hol a mértékletességi egyesületek még egészen ismeretlenek, statisticája iratnék a pálinkának, orvosi, lélektani és státuszgazdasági szempontból, mi borzasztó adatok tömegét láthatnók egy rakáson! De mi tudjuk, mily nehéz földadat, még egy chinai császárnak is a népmámor ellen (legyen mákony- vagy pálinkamámor mindegy) háborút indítani; s azért csak azt óhajtanók ezúttal legalább, hogy a falusi előljárók botránkozottató szokásai eltöröltetnének s ezzel is növeltetnék a tekintet, melylyel birniok kell, ha hogy a község igazgatás jótékony oldalait kifejtteni óhajtjuk.⁷⁷

⁷⁷ Kossuth 1841. 6. sz.

A témára később is vissza-visszatért. 1842-ben az Absentismus és pálinka című cikkében például ekképpen: „Végre az országos háziadótár pénzforrásairól gondolkozván, a már javasoltakon kívül még az adónak egy neme jut eszünkbe, melyet nézetünk szerint a közjóvedelem tekintetén kívül a státuszgazdaság egészségi politia⁷⁸ s néperkölciség igényei javasolnak. És ez a pálinkafőzésre vetendő adó. Mi véleménnyel legyünk mi a pálinkamirigy iránt? azt kimondottuk; (...) tudjuk mégis, hogy a mélyen gyökeret vert népmámor ellen nehéz küzdeni, s azért soha eszünkbe sem jutott hinni, hogy a bajon pálinkafőzési tilalom által lehetne segíteni; nem jutott eszünkbe pedig annyival inkább, mivel igen jól tudtuk, hogy a pálinkafőzést belföldön eltiltani annyit tenne, mint a külföldi pálinka behozatalára jutalmat tenni, miszerint a nép szintűgy pálinkát innék, mint most iszik; azonkívül pedig még néhány millió forint vándorolna ki évenként ez úton szegény honunkból. Pálinkafőzési tilalomról tehát nem álmodozunk, azt véljük azonban, hogy a rossznak enyhítését úgy szellemi, mint anyagi eszközökkel meg lehet kísérteni; szellemi eszközökhöz számítjuk a népnevelést, izlésnemesítést, s a mi ezekből következik, más időtöltéshezi szoktatást; az anyagiakhoz számítjuk a drágítást, a mi néhányat még nagyobb mértékben megront ugyan, de a fogyasztást általában megkevesíti, s a nép ízlését lassankint megváltoztatni segíti. Ennélfogva óhajtanók a pálinkát oly drágává tenni, miszerint a bor a honnak bármely részében aránylag olcsóbban kapható legyen. Ezt egyes földesurak által jó sikerrel tudjuk már ekkorig is italmérsi egyedáruságuknál fogva gyakoroltatni; de általánosan csak úgy vélnők eszközölhetőnek, ha hogy a pálinkafőzésre, az országos háziadó-tárba folyandó súlyos adó vettetnék. Ezt azonban így magában czélszerűnek azért nem hinnők, mivel a belföldi szeszgyárak már jelenleg is nehezen vetélkedhetnek a tökély magasabb fokán álló galicizai szeszgyárakkal, minthogy a galicizai pálinkának Magyarországba behozatala vámjuttalommal serkentetik, azaz a határvámon visszafizettetik az egész fogyasztási adó, mely a pálinkafőzésért fizettetett. Ily körülmények közt oda megy véleményünk, hogy külföldi pálinka behozatalára vagy egész tilalom, vagy ha ez dugarússág miatt tanácsos nem volna, a politikai számtan szabálya szerint a lehetőségig magas vám vettesék, s ekként a honi piacot külföldről becipelt mirigycsödétől biztosítván, a pálinkafőzésre oly magas adó hárittassék, minőt csak azon tekintetnek szem előtt tartása mellett vetni lehet, hogy ezen adó külföldi pálinka behozatalára tett jutalomnak ne mutatkozzék. Remélni merjük, hogy ily módon körülírásal

⁷⁸ E fogalom itt nem rendőrségi tevékenységre utal, a korban e kifejezéssel az állam sajátos kormányzási technológiáját illették azokon a területeken és államcélok érdekében, ahol szükség mutatkozott az állam beavatkozására. Vö.: Szokolczai 1991., Szigeti 2005.

csekély javaslatunkat a szeszgyártulajdonosok méltányosabb része sem fogja neheztelni”.⁷⁹

A pálinka „mirigyszerű” terjedését Kossuth súlyos szavai sem bírták feltartóztatni. A 19. század végére az ország egyes térségeiben már az alkoholizmusnak, mint népbetegségnek a tünetei mutatkoztak. A 19–20. század fordulóján készült Borovszky-féle vármegye monográfiák kötetei alapján a következő kép bontakozik ki a pálinka-fogyasztásról:

Számos vidéken a nép életébe oly annyira „beszövődött” a pálinka, az emberi élet fordulóit elképzelhetetlenek lettek nélküle. A Zemplén megyei szlovákoknál mihelyt megszületett a gyermek, nyomban összehívják a szomszédokat és a rokonságot s pálinkaáldomással köszöntik az újszülöttet. Egy vagy két hétre rá, a vasárnapi keresztelő után lakoma és tánc van estig. Sókút vidékén a keresztelőt követő napon van az ún. chlyasztki, vagyis az ételmaradékok osztogatása és elfogyasztása, az elmaradhatatlan pálinka kíséretében. Bánóczi vidékén a papnak is kijár a része a pálinkaáldomásból s kereszteléskor egy üveg ún. komapálinkát az ő számára is visznek a templomba.⁸⁰

A Vojtvágása vidéki ruténknél az a szokás járja, hogy a leányt hajnalban kéri meg, amikor még az egész falu alszik. Ez a megkérés egyszerű szavakkal történik s az igenlő válasz a pálinkával kínálás. Ha a kérést pálinka nélkül bocsátják el, az a kikoszarazás jele.⁸¹

A pálinka nem ritkán már a házasságkötés szertartása előtt, a meghívottak gyülekezése során szerepet kap. Amikor Bihar vármegyében elérkezik a lakodalom napja, a vendégek egy kis meleg bor vagy pálinka elfogyasztása után az első vőfély vezetése alatt felkísérik a vőlegényt, illetve a menyasszonyt a község házához.⁸² S természetesen az esti vacsora előtt nem hiányozhat egy kis étvágygerjesztő itóka. Szabolcsban jegyezték fel az ekkor elmondásra kerülő vőfélyi rigmust:

„Halljunk szót uraim!
Ezt kiáltja szám: legyenek csendesen!
Hogy dolgom elvégezhessem rendesen,
Annak szolgálok én e házban szívesen,
Aki szépen mulat és becsületesen.
Minthogy házatoknál ígéretet tettem,
S házigazdámtól jól meg is értettem,

⁷⁹ Kossuth 1842.

⁸⁰ Borovszky szerk. 1905. 164.

⁸¹ Borovszky szerk. 1905. 169.

⁸² Borovszky szerk. 1901. 224.

Ételt-italt nektek szívesen ígértem,
Amelyeket mostan kezembe is vettem!
Kezemben az üveg, jó pálinka benne,
Várja a menyasszony, ha rákerülhetne,
Még a vőlegény is, gondolom, rámenne,
Hozzá nyulna, hogyha ő előtte lenne.
Rajta tehát mostan kiki bátorsággal,
Hozzá lásson kiki örömmel, vígsággal! Húzd rá cigány!”⁸³

Pozsony megyében az asszony- és leányi nép kedvéért a lakodalomhoz mézes pálinka járja.⁸⁴

S az utolsó átváltozást kísérő együttléteknél is szinte főszerepben van a pálinka. Egyesek szerint Abaúj-Torna megyében a pálinkaivás terjedését újabban kimondottan a halotti tor mozdítja elő, „minthogy a drágább bort pálinkával s nem sörrel helyettesítik.(. . .) Bodókő-Váralján meg kell lennie a tornak, ha kölcsön, zálogra kéri is a rávaló pénzt; a megjelent atyafiak tömegtelen bundapálinkát isznak meg a halott emlékezetére, de hogy tessék-lássék, közben vallásos énekeket zengedeznek. Kenyhecczen a toron egybegyűltek előbb imádkoznak és gyászdalt énekelnek, azután lakoma következik, melyet a szegényeknél csupán kenyér és pálinka pótol.⁸⁵ Nógrádban a halottvirrasztás során míg a falubeli öregasszonyok imákat morzsolnak, addig a férfiak „pálinka mellett arra vigyáznak, hogy nem »czethalott-e« a megboldogult?”⁸⁶

Egy jelenség elterjedésének fokmérője, ha elnevezésének tájnyelvi változatai lesznek. A gömöri palócok akóvita, sunyesz névvel illeték,⁸⁷ Zemplén megye bodrogközi járásban tréfásan gólyatej-nek hívták a pálinkát.⁸⁸ A pálinkát azonban nemcsak hívták, hanem kíméletlenül magukévá is tették az emberek. Nemcsak az ünnep-, hanem a hétköznapiakat is olyannyira átitatta, hogy az eredménye már alkoholizmus lett.

Abaúj-Torna megye lakosságáról többek között ez olvasható a Borovszky-féle megyemonográfiában: „A kozmás pálinka főitala immár nem csak a tótság-
nak, de sokfelé a magyaroknak is. A bortermelés nagy katasztrófája, a tiszta, egészséges bor hiánya, a meglévőnek aránytalan drágasága utat nyitott az egészségtelen pálinkának oda is, a hol azzal csak kivételképen, legfőképpen

⁸³ Borovszky szerk. 1900. 164.

⁸⁴ Borovszky szerk. 1904. 238.

⁸⁵ Sziklay—Borovszky szerk. 1896. 393.

⁸⁶ Borovszky szerk. 1911. 163.

⁸⁷ Vö. Borovszky szerk. 1903b.

⁸⁸ Borovszky szerk. 1905. 162.

reggeli italként éltek. Annymira megy már a pálinkaivás, hogy a még sok helyen uralkodó torokon, a tótoknál a lakodalmakon is csak pálinkát adnak az asztalra, pálinkát itatnak a csecsemővel, a ki már születésekor magával hozván a pálinkaitasságban való fogamzás átkát, még gyorsabban súlyed a testi és lelki satnyulás veszedelmébe”.⁸⁹ Gömörben is hasomló volt a helyzet: „A nép legnagyobb veszedelme az, hogy a pálinka-ivást mód fölött űzi. Sok helyen a nép minden keresménye a korcsmába vándorol, sőt pálinkáért inkább dolgozik, mint pénzért. Ez a szenvedély erőt vesz férfian, asszonyán egyaránt, anyagi és erkölcsi, testi és lelki romlását okozván a népnek. Ez ebben a hegyvidéki, az alsóbb vidéki, a napszámos, a gyári munkás, a földművelő, a gazda és a cseléd-népeség egyenlő. Még a nyugtalanokó csecsemőt is ezzel bódítják el.”⁹⁰ Ennek fényében szívderítő olvasni Móricz Zsigmond a szatmári Tiszahát népéről írott sorait: „Italában is mérsékletes. Vannak községek, a hol 50 liter bor s 100 liter pálinka sem fogy el egy év alatt. A Tiszától a Szamosig józan nép lakik; a városok közelében s az oláhos vidéken lehet inkább iszákosságot találni.”⁹¹ Bizony, Szatmár egyes tájain – és nemcsak a románok lakta részeken – szinte tort ült a józanságon az alkoholizmus: „A pálinkaivás legnagyobb mértékben a hegyvidéki járásokban, ezek között különösen a nagysomkúti járásban és Nagybánya város vidékén van elterjedve. A nagysomkúti járásban Nagynyíresen 1400 lakosnak 7 pálinkamérése van, minden 200 lélekre egy. Nagysomkúton 2500 lélekszámnak 12 pálinkamérése van. (. . .) Orvosi megfigyelés, hogy a nagysomkúti járásban a pálinkaivás nemcsak szegénynyé, de butává is tette a népet s a mely községben a korcsmák tömege éktelenkedik, ott az átlagos életkor 30–40 évre súlyedt; a 25 éves már 50 évesnek látszik; ruházata piszkos, lakása undorító; az iskolában sok a vézna, bágyadt tekintetű gyermek. (. . .) Az alföldi részeken a szatmári és gyarmati járásokban terjedt el a pálinka legnagyobb mértékben. (. . .) A legjózanabb községek: Milota, Csécsé, Tiszakóród, Istvándi és Kömörő. (. . .) Csekében van a pálinka legjobban elterjedve. Újonczozáskor a józan életű községek 21 éves fiai még egyszer akkora százalékkal soroztatnak be, mint a járás alkoholista vidékeiről. A hasonló talajú – és vagyoni viszonyokkal bíró, – de józanabb lakosságú szomszédos csengeri járásból, midőn a 21 éves újonczok 70 százaléka vált be, ugyanakkor a gyarmati járásban a 21 éveseknek csak 34,4 százalékát sorozták be; ez már a pálinka hatása az utódokra. (. . .) A nyirvidéken a bortermelés fellendülése óta, csak a legszegényebb munkásnép rétegei között találhatók a pálinkaiszá-

kosok. Ezek a síró gyermekeket is pálinkába mártott kenyérbéllel csillapítják. A népesedési mozgalomra gyakorolt hatása leginkább abban nyilvánult, hogy az életkor jelentékenyen megrövidült és az utódok kevesebb ellentálló képességgel bírnak.”⁹²

Ahogy az már lenni szokott, a kirívó eseteknek mindig nagyobb a hírértéke. A mértékletes pálinkafogyasztás ténye sose kívánczik úgy a tollhegyre, mint az alkoholizmus látványos drámája. Amint csupán a bűnügyi krónikák alapján hibás következtetésre lehetne jutni egy település vagy egy korszak élet- és vagyonbiztonságáról, épp úgy óvatosan kell bánnunk a szűk körű forrásokra alapozott kijelentésekkel.

Noha a történeti statisztikai munkák és a címtárak adatai alapján sokréttű kép tárul(hat) fel az egykori hétköznapokról, azonban bármennyire is értékes információkat nyújtanak, természetesen nem ad(hat)ják meg kor gazdasági életének a teljes panorámáját. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az, hogy a Jekel falussy-féle, reprezentatív mintavételű iparoscímtár alapján készült szeszfőzéssel kapcsolatos térképeinken teljesen jelentéktelennek tűnik Torontál megye, holott akkoriban a pálinkafőzést népiparként két-háromezren űzték azon a tájon.⁹³ Éppen ezért fontos más típusú, elbeszélő források bevonása is. Így a kamarai jelentések vagy akár az alispáni és más hatósági iratok, korabeli leírások, táj- és régiómonográfiák számtalan fontos kiegészítő adattal szolgálhatnak.

Dolgozatunk megerősíti a régi kutatói igazságot: egy forrás az nem igazán forrás. Csak más kútfőkkel, forrástípusokkal összevetve, és kellő forráskritikával rekonstruálhatjuk megnyugtatóan a múlt egyes mozzanatainak a tablóját. Még így is előfordul, hogy minden igyekezetünk és kútfőkeresésünk dacára végül itt-ott homályos kép bontakozik ki. Ennek oka többnyire nem feltétlenül az ihlet gyanánt fogyasztott pálinkában, hanem inkább történelmünk forrásrostáló viharaiban keresendő.

89 Sziklay – Borovszky szerk. 1896. 376.

90 Borovszky szerk. 1903b. 312.

91 Borovszky szerk. 1908. 265.

92 Borovszky Samu szerk. 1908. 333.

93 Pallas Nagy Lexikona, valamint Magyarország kézi atlasza 17.

Szakirodalom

BOROVSKY Samu szerk.

1900 Szabolcs vármegye. Budapest

1901 Bihar vármegye és Nagyvárad. Budapest

1903a Bars vármegye. Budapest

1903b Gömör-Kishont vármegye. Budapest

1904 Pozsony vármegye és Pozsony. Budapest

1905 Zemplén vármegye és Sátoraljaujhely. Budapest

1908 Szatmár vármegye és Szatmár-Németi. Budapest

1911 Nógrád vármegye. Budapest

LÁNG Lajos

1887 Magyarország gazdasági statisztikája. Budapest, Athenaeum

HUNFALVY János

1863 Magyarország viszonyainak statisztikai vázlata. III. A műipari viszonyok.

In: Statisztikai Közlemények, V. 3–29. /

1867 Az Osztrák Birodalom statisztikája, különös tekintettel a magyar államra.

Pest

KELETI Károly

1871 Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából.

Pest, Athenaeum

1873 Honismertető.

ERCSEI Dániel

1814 Statistica. Első darab. Közönséges statistica és Magyar Ország statistica.

Debrecen

FÉNYES Elek

1836–40 Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. I–VI., Pest

1841–43 Magyarország statistikája. I–III. Pest

1847 Magyarország leírása. I–II. k. Pest

1851 Magyarország geographiai szótára. I–IV. k. Pest

FÖLDES Béla

1885 Magyarország statisztikája összehasonlítva egyéb államokkal, különös tekintettel Ausztriára. Budapest

KONEK Sándor

1865 Az Ausztriai birodalom statisztikája. Pest

1878 Magyar Birodalom statisztikai kézikönyve folytonos tekintettel Ausztriára.

Második, teljesen átdolgozott kiadás. Budapest, Franklin Társulat

KOSSUTH Lajos

1841 Békés-Csaba mezőváros. (Pálinkamirigy.) In: Pesti Hirlap, 1841. 6. sz.

1842 Abszintismus és pálinka. In: Pesti Hirlap 1842. 143. sz.

PÁRNICZKY Ede

1887 Magyarország gazdasági statisztikai kézikönyve. I. évfolyam. Budapest,

Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal

SZAKOLCZAI Árpád

1991 A polícia mint a boldogság tudománya. In: Századvég, 3. 1991. 19–38.

SZIGETI Péter

2005 A hatalom filozófusa, M. Foucault – az államról. In: Eszmélet, 17 (68)

143–154.

SZIKLAY János – BOROVSKY Samu szerk.

1896 Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Budapest

1899 Nyitra vármegye. Budapest

SZOLCSÁNYI Hugó

1884 Európa államainak statisztikája kiváló tekintettel Magyarországra. Újabb adatok és Kútforrások után. Eger, s szerző kiadása

VÁLYI András

1799 Magyar Országának leírása, 2. kötet. Buda